

سەرھلبووييە تلى بۇ ھندى دريژ دكن كو ((مايا)) ئۇقيانوۋسى پاسيفيك (المحيط الهادي) دەربازگرييە، بەرى ھلاتنا رۇژا چانا (حضارة) مسرى، خوہ ب مسرى رە گەھاندينە و چانا خوہ دەستەسەرى خەلكى مسرى گرینە، و ژ وان تشتين نيشا مسرييان دايين، چيكرنا مەحفووران بوو. بەلگە و نيشان ل سەر چييونا وى گەشتا دەريايى، ب ئاشكەرايى ل سەر وان ديمەنن ب نەخش ل سەر ديوارين گەلەك پەرسىتگەھان ل باژيىرى يوكاتان (پاژيىرى مەكسيك بۇ مىلى رۇژھەلاتى) ھلكۇلايى دئينە ديتن، ديسا ل پەيكەرى خوداۋەندى مسرى ((ئەبىس)) ئەۋى كراسەكى فرەھ مينا مەحفوورەكا نەخشين ل بەر، ھەمى نەخش و نيگارين وى ل سەر رەنگى يين مللەتى مايا...))^(۹) ئارمانجا دابىشا مە يا سەرەكى دانەناسينا بەرکا كۆچەرى ونەخش و نيگارين ويىە ب فەكۇلان و شرۇفەكرن، باشتر ئەۋە ب دوو دەستنيشانكرنا جەئى بوونا تەفنىكارىيىقە بابەت زىدەچەقان نەئازۆت و ژ ئارمانجا بۇ ھاتىيە دەستنيشانكرن دەرنەكەفت. بلا قوتانا دەرگەھى دەستنيشانكرنا جەئى تەفنىكارى ژ رىقە (ئەۋلى) لى بوويى بمينتە ب ھىقىيا فولكلورىستەكى بسپۇرقە. بەسى مەيە ئەم بزاندن كو كرنا بەرگان ھونەر وپيشەيەكا رەسەن و كەفئارە د ناف مللەتى مەدە.

بەرکا کۆچەرلى

ژ كوردان گەلەك ئووجاخىن تام كۆچەر بەرک دكرن مينا گۆيىيان، سندیيان، دۆسكىيان، كەتەكا بەروارى ژۆرىيان وچەندەكین دى، لى سەرى ھەفسارى ھۆستايىيا بەرکان ل ناقا كرمانجین ژۆرى دەست ئەرتۆشيان دەبوو^(۱۰)، ژ ئەرتۆشيان ژى قەشورى و ژىركى بەراھىكىش بوون د دوو وان دە گەودان، ئەوژى – ل سەر گۆتتا گەلەك پىرەمىرین دانعەمرین كۆچەر – پشتى خزمانىيا قەشوورىيان كرىن. بەرک پىقىيەك (ھەوجەيىيەك) بوو ژپىقىيىن ژىنا كۆچەرى.. بچووك و مەزن، دنقىستن، تاتى د خوە دپىچان وبەرک ب سەر داددان، پىدادانا (لحيفا) وان بەرک بوو، ودۆشەكا وان تەكەنامە (تەحتىيەكە درىژكانى دئىتە كرن).. وبالگەھ خورچك وتۆفدانك بوون. لحيىف ودۆشەك د مالا كۆچەرى دە نەبوون.. باراپتر بەرک بو پىدادانى دكرن – كىمجا بو فرۆتنى دەاتنە كرن – چونكو نەددانانە بن خوە، و نقىن ژى نەبوون ب سەر دادن. كرنا بەرکان ژى نە ب سانەھى و بى مژوولايى بوو ھەچيا كرابايە دلى خوە، خوە پى كرابايە. بەرکا لەز ل كرنا وى ھاتبايە كرن بىژە بىست رۆژان ژ نوو سەر ژى ھلدكىشان، ھەكى دى جارنا كرنا وى خوە ل دو ھەيشان و گەلەجا پترژى ددا. نەخشىن بەرکا كۆچەرى ھند ب تەنگ و ئاستەنگ و گرینە ئەگەر ل بەر ھندەك بەرکان نەھاتبانە كرن، كەسى نەدئىيان. نە ھەكى يىن پارزوون و تىپر و پاشەزىنك و جانتەو سەررەشمە و دەست لغاف و گۆرەيان ژ بەرخوە دكرن. ژ بەر ھندى سەركىشىيا ھۆستايىيى د ھەر ئووجاخەكى دە پاوانكرىيا چەند ژنكەكان بوو (شووكرى و شوونەكرى)، ھەژمارا وان ژ تلىن دەستان زىدەتر نەبوو.

ژ بەر گرنگىيا رەنگى دكرنا نەخشان دە، ھەمى رەنگىن ب بەر چافان دكەفتن و كۆچەر ب سەرچىكرنا وان ھلبووويىن دەاتنە كارئىيان.. يىن ب سەر چىكرنا وان ژى ھلنەبوويىن ژ نىشا پاشى ژ سەدسالان نۆزدەيى پىقە (ژ سالان ۱۸۶۰ئى پىقە)^(۱۱) رەنگىن ئەورۆپىيىن كارخانەيان ژى ب مراد دئىخستن. لى كىماسىيا وان رەنگان بەقەم بوون بوو. بەلى ژنكا كۆچەر ب رىكا ماكرنا (تأصيل) رەنگان شيا بەرکا خوە ژ وى تافى (بەلايى) بپارىزت. گاڤا رىسى خوە ژ دەنى دئىنا،

پچەكى بەرھەوا دكر، پاشى ھندەك روون (دۆن) دئافىتە د ئاقەكى دە ئەو رپس دكرە تىدە و ددا سەر ئاگرى ھەتا كەلەك دەھاتى، ژ نوو رپسى خوە ژى ھلدكىشا و ددا بايى ھەتا قەنج ھشك دبوو، پاشى لاو دشووشت، ب ھندى رپسى رھنگرى ماك دكر و ئىدى بەقەم نەدبوو. پەيدا بوننا ھەمى رھنگان ل دەنى دەستىن ژنكا كۆچەر ب كارى ئابورى (الاقتصاد) ژ چىكرنا رھنگىن تىدە شارەزا نەشووشتن. بەلكوو ئابورا دەستتەنگىيى دخواست و زىدەباوهرىيا ژنا كۆچەر ب دەستچىكرىيى خوە ب خوە، ئەو د بەر ھندى رھ كر بوو ھەتا فى دووماھىيى ژى رھنگى رھش، قەھوايى، گەور (قەھوايىيى ب سەر ئەسمەرىقە) وسۆر ب خوە چى بكت. كىمجا رپسى ژ بو رھنگىن نافىرى ببتە دەنى. ئەگەر فىابايە رپسى خوە قەھوايى بكت، كولىلكا زەرا رھشەكى (گىايەكى كويقى و دەشتىيە) دوەراند و ھشك دكر، د ئافى دە دكەلاند، دو كەل سى دەھاتنى، رپس دكرە تىدە ھەتا سۆرفە دبوو؛ دئىنا دەرى خوەلى دكر و ددا بەر تافى ھەتا ھشك دبوو، پاشى ژ خوەلىيى دشووشت قەھوايى دبوو. ئەگەر ژ خوە فىابايە رھش بكت، تووفل ھنار دكەلاندن، رپسى خوە دكرە تىدە ھەتا زەردبوو ژ نوو دئىنا دەر ددا بايى، پاشى ئاف دكەلاند، زاج دئافىتە تىدە، رپس دكرە د وى ئافى دە كەلەك دەھاتى رھش دبوو، ئەو رپسە دئىنا دەر ھەتا باش ھشك دبوو، ژ نوو دشووشت (ھىژى تەر ھاتبايە شووشتن بەقەم دبوو). ل ھندەك دەفەرەن رھنگى رھش و گەور ژ قەلپى گويزان يى تەر و رھا درپىيى چى دكر، قەلپى گويزان يى تەر د ئافى دە دكەلاند، رپس دكرە تىدە، كەل دەھاتى ددانا، ژ بو رھنگى رھش قەدەرا رۆژەكى دوويان رپس دەيلا د وى ئافىدە و بو يى گەور ھەر د رۆژىدە دئىنا دەر. يان ژى رھا درپىيى دقوتا، و د ئافى دە دكەلاند رپس دكرە تىدە ب رھش و گەور رھنگ دكر، ئەوژى ل گۆر مانا رپسى د وى ئافى دەبوو (دگۆتنە يى رھا درپىيى رھشى درپىيى، گەورى درپىيى). رھنگى سۆر ژى ژ رھا رووناسى چى دكر، رھا وى ھشك دكر، ب جۆنى دقوتا، د ئافى دە دكەلاند، رپس دكرە تىدە ھەتا كەل دەھاتى ددانا، رۆژەكى ئەو رپسە دەيلا تىدە سۆر دبوو، دگۆتنى سۆرى رووناسى. ھرىيا سى و سىس ژى درست دكرە رپسى سى. ژ بو رھنگىن دى، تەژى تىران دەستىن رپسى ب دەواران دبرنە دەنى ب رھنگىن: شىن، ئەسمانى، سۆرشەكر، سۆرى قورمز، سۆرى قىچك (پرتەقالى)، زەر، زەرى زىر، رھنگ دكرن. ھندەك رھنگ ژ فان ژى جارنا ل مال چى دكرن. شىن و تەبەسى (ئەسمانىيەكى فەكرى فەكرىيە) ژ ھەشى چى دكرن، زەر ژ ئاخكا زەرى (ئاركەكى زەر بوو ژ بەقالان دكرىن) چى دكرن؛ بو رھنگى كەسك ژ رپفە رپس ب ھەشى شىن دكرن پاشى دئافىتە ئاخكا زەرى كەسك دبوو.

بەرکا كۆچەرى تەژىيە ژ نىگارپن ئەندازەيى و سروشتىيىن بچووك ومەزن و رھنگ رھنگ و دئافىك ھلكرى وبالىك (متناسق)، ل درپىيى و بەراتىيا بەركى ل سەر تەختەكى

تاری دوباری سۆر و جارنا شین (بەرپکا یەمەنی، یا نەخشی یەمەنییا گوھ زەنگل ل سەر، باراپتر تەختی وئ شینە)، قەھوایی، رەش ب رپک و پیکسی و دوبارەگری نەخشانینە. تاریاتییا تەختی بەرپکی، ھەرچەندە دبتە ئەگەر ديارنەکرنا رەنگ و رووی نەخشان و کارئینانا رەنگین قەگری ب قەتلازی و قەفاندنا (حصر) وان د نیشەکا نەخشان دە، ئی د گەل ھندی، ژ بلی گەھاندنا سادە و ساکارییا کۆچەرەن، تەمەتی سەری دەرزییی، کریتییی ب کرار و نژیارا بەرپکی رانادت. سەردەستییا رەنگی سۆر بەرانبەری یی شین و رەش و قەھوایی د تەختی بەرپکا کۆچەری دە، پشەفانییا وئ گۆتنی دکت ئەوا کراسی سۆر دکتە ئەگەر نەدیتنا فورمیچکین پیراتییی ل سەر رووی پیرەژنا یی کۆچەر رۆژەکی ل بینا کچی دلی خوە برییی و ری ل بەر یی ویقەتر قەگری کو بیژت ((پیرەژنا قورمچی، پاتی سۆری ل سەرچچی، یا ژ کۆچەری قە کچی)). ئەم نەشین زوو ب زوو تاریاتییا تەختی بەرپکی، ب رەوشەکا سیکۆلۆجی قە گری بدن، چونکو وان رەنگین تاری ری ل ژنا کۆچەر نەگرتییە رەنگی سپی بەرانبەر یی رەش بکت و ھەردووین تەفی ھەف ب سەر ھەمی رەنگان بیخت و بکتە سەرزەنگ (سەرپشک) و بیژت ((رەنگ ھەمی رەنگن، رەش و سپی سەرزەنگن))؛ سەرباری چەندا بۆری ل سەریک ھاتنا ھەردوو رەنگان دکرنا نەخشان دە کرییە نیشانەک و دانەبەرپکا وان رابەری دەستپیکەرەن کرییە، دا نەخشان پی ب دورستی بینن ((نەخشکەری نەزانی، رەش و سپی نیشانی)). ھلبژارتنا رەنگان وکیلایییا (مظھر) نەخشان گەلەک نەپەنی ل خوە وەرپیچاییینە. نەدووورە گریدانەک ب سنج و رەوشت و عەدەتین جفاکی قە ھەبت. پانی چو بزاف و ھنگار بی داخواز نینن، و ھەر داخوازەک رەوشەکا جفاکی، پەرگالەکا (وضع) ئابۆری و ھیشی و کامەکا دوورەدەست دگەھینت.. ئی چەسپاندنا قی چەندی داباش (بجث) و شرۆقەکرناکا زانستی؛ رەین کوور و دوور باژۆت، دخوازت. قەکۆلەر (مەسعوود رەحیمی) خودانی کتیبیا ((بافندە کرد، نقاش زھن خویش)) کارئینانا رەنگین سۆر و زەر و فۆرمین گەرم و ب ھیز د تەفتی مە کوردان دە، ب ژین و ژیارا کوردان ل سەر سنگی چیا یین بەفرینین کوردستانی و پیتھییا وان ب ئاگری قە گری دت. دبیژت: ((مانا مللەتەکی ل سەر سنگی بەفرگرتیی چیا یین کوردستانی، پیتھی ب گیانەکی گەرم و پر بزاف وەکی ئاگری ھەیە، لەو ل سەر خەلکی فان چیا یان فەرە ب گەرمی سەمای بکن، فۆرمین گەرم و ب ھیز د تەفتین خوەدە ب کاربینن، و ھەژیکەرین رەنگین سۆر و زەربن. ب دریزایییا دیرۆکی،

كوردان حەز ژ ڤان هەردوو ڤهنگان كریه، جلكین پتیریا ژنكان ژ ڤان هەردوو ڤهنگانه، و ئەڤ ڤهنگه د هۆزان و فولكلۆری كوردیده مشه هاتینه ب كارئینان)).^(۱۳) ل ئیره د جهی خوهدهیه بیته گۆتن كو ڤهنگی زهر ب كیمی د كرنا نهخشین بهرکا كۆچهری ده دئیته ب كارئینان و كارئینانا وی نه گهلهك ب ڤوویه.

كورت كرمانجی ئەم دشین بیژن ڤهشمالی (كۆچهر) وكۆلییین (گوندییین) دهڤهرا ههكارییان ب دهربهکی بهرککهربوون، ژ كۆچهرین ئەرتۆشی بگره ههتا دگههییه ڤیروسی وباتهیی و ههمکی وتۆڤییان^(۱۳). ئی دهستخهتی كهسی نه دگههشته یی ئەرتۆشییان. ڤیروسی وباتهیی وههمکی (زهززیی))^(۱۴) كرمانجین قهشوورییان زی بوون، ئی د دهرافی كرنا بهرکان ده نه دگههشته بازا وان (یا قهشوورییان).